

İlk bakışta, yapılması ve yapılmaması zorunlu fiillerle ahlâkî ilkeler arasında fark olduğu zannedilebilir. Bu bakışa göre birinciler mutlak emir ve yasaklığı ifade ederken ahlâkî ilkeler yapılması iyi olan ama yapılmaması da mümkün olan şeklinde görülür. Ancak dinimiz bu iki kategori arasında ayırım yapmamaktadır. Yalan söylemek yasaklanmıştır ve ahlâka aykırıdır. İnsanları aldatmak yasaklanmıştır ve ahlâka aykırıdır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İnsan günlük yaşamında birçok role bürünüyor. Ya bir şeyler yapıyor ya yapıyor, ya üretiyor ya tüketiyor. Her birinde de diğer insanlarla ilişki içerisinde olması kaçınılmaz oluyor. Müşteri oluyor malın iyisini, karşılığı neyse onun vererek almak istiyor, güven duymak istiyor. Memur veya işçi oluyor, amirinin-işverenin gerektiğinde kendisini dinlemesini, fikirlerine saygı duyulmasını, şartlarının düzeltilmesini istiyor. Amir veya işveren oluyor; çalışanlarının kaliteli iş üretmesini, kâr etmeyi, piyasa ile rekabet edebilmeyi istiyor.

Memur, amir, işçi, işveren, esnaf, müşteri... Her biri, yaptığı eylemin faili olduğunu, aynı zamanda da kendisine karşı yapılacak bir eylem olacağını düşünmeli, yani empati kurabilmeli, davranışının İslâm'ın öğretilerine uyup uymadığının bilincinde olmalıdır. Üstlendiğimiz rollerde hepimize düşen görev; Müslüman bir karakterin temeli olan güven ve adaleti tesis için gereken gayreti gösterebilmek ve bulunduğumuz konumun hakkını teslim edebilmektir.

Kendimizi sıkmadan ilkelere boğmadan, boğulmadan, kimseleri kırmadan kaliteli işler ve yerinde davranışlarla "işte bu" dedirten bir iş hayatına kimsenin itirazı olmaz.

Her sayımızda olduğu gibi bu sayımızda da değerli yazarlardan makaleler mevcut. İş hayatında gerekli ilkelerin çerçevesi Kur'an ve Hz. Peygamber uygulamaları ve sahâbe amelleri merkezli yazılarımızla çizilmeye çalışılırken diğer yandan iş ahlâkının kavramsal çerçevesi ve diğer dinlerin yaklaşım şekilleri de ele alındı. Reklamların, tüketimin etkileri tartışıldı. Değerli iş adamları ile söyleşiler yapıldı. Günlük hayatta karşılaşılan sorunlarla ilgili bir fetvâ dosyası hazırlandı.

Faydalı olması dileğiyle

Saygılarımla
Kerime Cesur

OSMANLI'DA ESNAF TEŞKİLATI VE ŞER'İYYE SİCİLLERİNDEKİ TEZAHÜRLERİ

Ayhan IŞIK*

**AHI TEŞKİLÂTI, TÜRK ESNAF VE SANATKÂRLARINI
DÜZENLİ BİR BİRLİK ALTINDA TOPLAYARAK, SANAT
VE TİCARET AHLÂKINI ŞEKİLENDİREN VE İKTİSADÎ
SIKINTILARIN GÖRÜLDÜĞÜ DÖNEMLERDE ESNAFA
DİRENME GÜCÜ SAĞLAYAN BİR ÖRGÜTLENME BİÇİMİDİR.**

Berber

□ Osmanlı esnaf teşkilâtının sanat ve üretim değerlerine ait temellerinin büyük ölçüde Anadolu'da görülen Ahi teşkilâtına dayandığı kabul edilmektedir. Ahi teşkilâtı, Türk esnaf ve sanatkârlarını düzenli bir birlik altında toplayarak, sanat ve ticaret ahlâkını şekillendiren ve iktisadî sıkıntılarının görüldüğü dönemlerde esnafa direnme gücü sağlayan bir örgütlenme biçimidir.¹

Zaman içerisinde geçirdiği değişimler ile loncalar haline gelen Osmanlı esnaf teşkilâtının Ahilik'ten farkı, üzerindeki devlet kontrolü ve müdahalesidir. Osmanlı'daki esnaf teşkilâtı, İslâm inancı ve Ahi teşkilâtının oluşturduğu değerler çerçevesinde, rekabet prensibi yerine karşılıklı kontrol ve yardımlaşma esasına göre teşkilâtlanmıştı.² Aynı sanat erbabı bir arada çalışır, bu şekilde de birbirlerini denetlerdi. Teşkilâtlanmış bir esnaf sisteminde esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak yer alıyordu. Bu kimselerin görev, yetki ve sorumlulukları gelenek ve nizamla göre düzenlenmişti.

Gündelik hayatın iktisadî yükü, esnaf ve sanatkârlar loncasının omuzlarındaydı. Şehirdeki asker ve ulema sınıfı

dışında kalan tüm erkek nüfusun dâhil olduğu bu örgütler, lonca sisteminin gündelik hayat açısından önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Osmanlı esnafı, idarecilerin kontrolünden dükkân sayısına, kaliteli mal üretiminden narha riayete, birbirlerinin haklarına saygıya kadar her konuda kendi içlerinde işleyen bir kontrol mekanizmasına sahipti. Tüm esnaf, mal kalitesini düşürmemek ve resmî makamlarca tayin edilen narhın üstünde satış yapmamak, haksız rekabette bulunmamak gibi hususlarda birbirlerini kefil gösterirdi.³ Şer'îyye sicillerinde, bu şartlara riayet etmeyenlerin ikaz edilip dinleyenlerin de kadı huzuruna çıkarıldığına dair pek çok örneğe rastlanmaktadır. Esnafın çoğu zaman, kurallara uymayan üyelerine karşı dükkân kapatma, esnafıktan çıkarma gibi sert ceza talepleri ile kadiya müracaat ettiği fakat kadiyaların genellikle yatıştırıcı ve uzlaştırıcı kararlar aldığı görülmektedir. Esnafıktan çıkarma cezası nâdir olarak uygulanmakla birlikte bu tür meslekî suçlardan kaynaklanan ihraçlar diğer cezalar gibi belli bir süre sonra affedilmiş ve bu kimselerin tekrar işlerine dönmeleri sağlanmıştır.⁴ Devle-

tin belirlediği narhın üzerinde satış yapanlar önce uyarılmış, suçta ısrar edenlere ise kaleye kapatılma cezaları verilmiştir.⁵

Esnaf grubuna dahil olanların uyacağı ve uygulayacağı nizamlar vardı.⁶ Bir esnaf grubunun teşkilâtı bir esnaf birliği haline gelebilmesi için atacağı ilk adım belirli bir nizamla sahip olmaktı.⁷ Ayrıca esnafın üretim faaliyetinde bulunabilmesi için faaliyet gösterdiği mekânda aynı üretimi yapan, aynı tekel haklarını daha önce elde etmiş başka bir esnaf birliğinin olmaması gerekirdi.⁸ Esnaf arasında geçerli olan nizam kadı tarafından tespit edilir ve divana arz edilerek söz konusu nizamı ihtiva eden ferman esnafa verilir. Böylece nizam resmî bir hüviyet kazanırdı.

Esnaf teşkilâtının başındaki kişi “şeyh” unvanıyla anılmaktaydı. Genellikle merasim işlerini yürüten esnaf şeyhinin yerini XVIII. yüzyıldan itibaren kethüda almaya başlamıştır. Kethüda esnafın birinci derecede yöneticisi mevkiinde olup, devletle esnaf arasındaki münasebetleri düzenlemenin yanında esnaf birliğinin maddî ve idarî işleriyle uğraşır, esnafa hammadde temin eder, esnafın yolsuzluklara karışmasını önler, esnaf arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözer, gerektiğinde bu anlaşmazlıkları kadıya veya divan-ı hümayuna bildirirdi. Esnaf kethüdası bağlı olduğu esnaf tarafından seçilir ve kadı tarafından da şer’iye siciline kaydedilirdi. Esnaf arasındaki anlaşmazlıklarda “ehl-i hibre”nin⁹ de fikrini alarak ceza vermek gibi yetki ve salâhiyetlere de sahipti.

Kethüdayı seçmek, seçilmiş kethüdayı değiştirmek veya devletten kendilerine kethüda tayin ettirilmesini istemek tamamen esnaf grubunun inisiyatifindeydi. Ancak bu faaliyet kadının bunu sicile kaydetmesi ve kendisine berat verilmesiyle meşruiyet kazanmaktaydı.¹⁰

Esnaf teşkilâtının diğer bir idarecisi de yiğitbaşydı. Yiğitbaşının görevi, çırakların iyi yetiştirilmesi, esnafın disiplin meseleleri ve cezalandırılmaları, yeni ustalara şed (kuşak bağlama) kuşatılması gibi işlerle ilgilenmekti.¹¹

A. Gedik

Osmanlı Devleti’nde sanat ve ticaret icra edeceklerin sayılarını sınırlayan bir uygulama olarak ortaya çıkan bir sistemdir. Osmanlı şehir veya kasabasında, mevcut esnaf gruplarının her birinin dükkân ve usta sayısı ihtiyaca göre tespit edilmişti. İktisadî şartlar daha fazlasını kaldırmadığı durumlarda bu sayıların artırılmasına teşkilât mensupları ve resmî makamlarca müsamaha gösterilmezdi. Dükkân açıp ticaret ve sanat yapmak isteyen şahısların ya gedik sahibinden gedik hakkını devren almaları ya da boşalan gediğin müzayedesine iştirak ederek satın almaları gerekmektedir.

XVIII. asırda da gedik sahibi olmadıkça kimsenin dükkân açıp zanaat icra edememesi usulü getirilmiştir. Arşiv belgelerinde bir zanaatın icrası için gerekli “âlât-ı lazime-i ma’lûme”¹² olarak tarif edilen gediğin içinde, zımnen “zanaatın icrası salâhiyeti” de bulunmaktadır.¹³ Gedik sahibi olmayan kimse dükkân açmak ve esnaflık yapmak hakkına sahip değildi. Gedikler, tam veya 1/2, 1/4, 1/8 gibi tamin parçaları olarak alınıp satılır, gediğin itibarına tüccardan mal alınır, ipotek edilerek borçlanılabiliyordu. Borçlu ölen birinin gediği satılarak borcu ödenebiliirdi.

İstanbul’un yıllık iaşe meselelerinin planlanması, fiyat tespiti, esnaf denetimi, esnaf sorumlularının tayin ve azilleri, gedik alım satımı ve bu konuyla ilgili her türlü ihtilafa bakmak İstanbul kadısının görevleri arasındaydı.¹⁴ İstanbul Kadılığı Sicilleri arasında gedik tasarrufuna ait müstakil 16 adet sicil bulunmaktadır. Bu gedik sicilleri Hicri 1282–1298 tarihlerini kapsamaktadır.¹⁵

B. Narh

İstanbul kadısının başlıca görevlerinden birisi de her türlü tüketim maddesinin ve hizmetlerin fiyatını tespit etmek ve muhtesip vasıtasıyla da denetimini yapmaktı. Osmanlılar halkın refahının sağlanması maksadıyla narha büyük önem vermişler ve narh işlerinin takibini bizzat sadrazam yürütmüş, İstanbul kadısı ve muhtesibiyle sık sık esnaf teftişinde bulunmuşlardır.¹⁶ Devlet, esnaf teşkilâtlanmasında üretimin halkın ihtiyacını karşılamasıyla birlikte her ürün ve hizmet için uygun bir fiyatın oluşturulmasını hedef-

[Kıtlık sebebiyle halkın ihtiyaç fazlası ekmek almak için fırın önlerinde toplanmaması ve eziyet çekmemesi için nüfus sayımı yapılarak ekmeğin karnelere göre evlere dağıtılması hakkında İstanbul Kadısı'na buyuruldu.]

mak zu'muyla fırınlar pişgâhında kalabalık ve şemâtet eylemekte olduklarına binaen bu hususun bir zabıta tahtına idhali lazım gelerek hem fırınlar kalabalığının def'i ve hem ibâdullahın asayiş ve rahatı mütalaasıyla Dersaadet'te mevcut hane ve hanlarda ehl-i İslâm ve reâya ne kadar nüfus var ise bilinip ona göre iktizasınca nân-ı azizleri herkesin hanelerine ve odalarına getirilip ita ettirilmek üzere marifetiniz ve ihtisap ağası marifetiyle mecmû'-ı hane ve hanlarda nüfus hesabıyla defter ettirilmesi tensip ve irade olunmuş ve keyfiyet bâ-ferman-ı âli mûmâ-ileyh ihtisap ağasına tenbih kılınmış ve maslahatta yanlışlık olmamak ve fırınlara gitmekten halk men olundu deyu başka türlü mânalara saymamak için işbu ferman-ı âlişânın iradesi mahallî herkesin anlayacağı surette pusula ettirilip bir sureti tarafınıza gönderilmiş ve milel-i selâsenin tahriri hususu Ermeni ve Rum patriklerine ve hahambaşıya tenbih olunmuş olmakla siz dahi İstanbul Mahkemesi'nde pusula-i mezkurun suretlerini ihraç ettirterek eimme-i mahallâtın her birlerine başka başka i'ta ve ol vech ile ağa-yı mûmâ-ileyh ile bi'l-ittifak her bir hanede mevcut ehl-i İslâm'dan ne miktar nüfus var ise hanlarda sakin olanların bekârlarıyla ber-vech-i sıhhat defterlerini tanzim ve serîan Bâb-ı âliye takdime mübâderet ve bir hanede ehl-i İslâm'dan kaç can var ise ziyade haber verilmeyip mevcuda göre sebt-i defter olunmaklığa ve bu hususun icrası mücerret ümmet-i Muhammed'in fırınlar pişgâhında eziyet çekmemeleri garazına mebni olmağla şu dakikayı bir hoşça ilkâ ve tefhime dikkat eyleyesin deyu.

Fi 5 Şevval sene 1244/[10 Nisan 1829]

2.BELGE

İSTANBUL KADILIĞI 1/65 V.76B 1. KAYIT

[Ekmekçi esnafının tüm işlerini kethüdaları ve nizam ustaları yapmakta iken daha sonraları bu görevlere ehliyet-siz kişilerin seçilmesi ve esnaf arasında düzensizlik ortaya çıkması üzerine, esnaf kethüda ve yiğitbaşılarının mahkemeye çağrılarak içlerinden nüfuz sahibi ve itibarlı, dürüst ustaların seçilmesine dair.]

İstanbul Kadısı Faziletli Efendi

Öteden beru habbâzân taifesinin cüzi ve külli cemî'-i umurları kethüdaları ve nizam ustaları marifetleriyle rüyet olunur iken biraz vaktinden beru nizam ustaları namına bazı nüfuzu ma'dum ve esnafı beyinde itibarı mefkud mechlû'l-ahvâl kimesneler peyda olduğundan taife-i

بسم الله الرحمن الرحيم
 اوته ختم برو خبازان طاعة سنگ خرنه وکللی جمیع امور لدر کتخدالمرونی
 اوسته لدر معقلرید ریت لدر لدر لیکن بران وقتند بر و نظام اوسته
 نامه بعض نفوذ معدوم و احصا فی بینده اعتبار معقود و بجهت
 کمند لدر پیدا لدر یقند طاعة مذکور به داسر اقتضا ایدین تنبیهات
 را و امر اجرا به قوت لدر اولیوب نظام لدر مختل و خبازان طاعة
 وخر انواع حیل و مفاسد ارتکاب اید اضار عبادہ متجسس اولمقد
 فیما بعد لدر نظام اوسته لدر نیک قاعد قویم اوز بهر ابط لدر لدر
 و معقود اولمقد نایم بوکون خبازان کتخد لدر و بجهت اعتبار و ملکیت
 و داسر اقتضا ایدین مجلس شمع شریفه کنوروب الیوم نظام اوسته
 نامه اولان مجبور اولمقد اخرج اید اوته ختم برو قاعده لدر لدر
 اید لدر و دمر اوسته لدر احصا فی بینده نفوذ و اعتبار اولوب لدر
 صد ایت و مستقات نامور اولمقد لدر اتفاقیه نظام اوسته لدر
 و فیما بعد طوق لدر علیه خبازان داسر اقتضا ایدین تنبیهات
 نصب اولمقد حق نظام اوسته لدر معقلرید قوا خبازان تنبیهات
 اولوب لدر تحکوم و داسر خبازان متعلق امور و خلاصه حرکت و فتنه
 نظام اوسته سنگ قولی و افندیه اولمقد خبازان ظهور ایدین
 و عقاب و سوال و جواب اول نظام اوسته سنه اولمقد و جمیع
 ربط و نظام قورینه بند ایدوب صورت نظام و تعهد لدر مجود
 نصب اولمقد حق نظام اوسته لدر نیک اسم و شهرت لدر حضور ایدین
 ایدیه سر جو یورلدن جی صرخه

mezkûreye dair iktiza eden tenbihât ve evâmiri icraya kudretleri olmayıp nizamları muhtel ve habbâzân taifesi dahi enva-ı hiyel ve mefâsidi irtikab ile ızrâr-ı ibâda mütecâsir olmağla fimâ-ba'd işbu nizam ustalarının kaide-i kadîme üzere rabitaları mühim ve muktezî olmaktan nâşi bugün habbâzân kethüdâsı ve bi'l-cümle esnaf ve yiğitbaşısı vesair iktiza edenleri meclis-i şer'-i şerife getirip el-yevm nizam ustası namına olan mechlul adamları ihraç ile öteden beru kaideleri ne vechile ise ehl-i İslâm ve zimmî ustalarından esnafı beyinde nüfuz ve itibarı olup kendiden sadakat ve istikameti me'mul olanları cümle ittifakıyla nizam ustaları nasb ve fimâ-ba'd taraf-ı Devlet-i Aliyye'den habbâzâna dair iktiza eden tenbihât ve evâmîr nasb olunacak nizam ustaları marifetleriyle kol kol habbâzâna tenbih ve tekid olunup ekmeklerde vesair habbâzâna müteallik umurda hilafî hareket herhangi nizam ustasının kolu dâhilinde olan

108 DIN VE HAYAT